

Kezdeményezés a Kisgazdapárt újjáélesztésére ^[1]

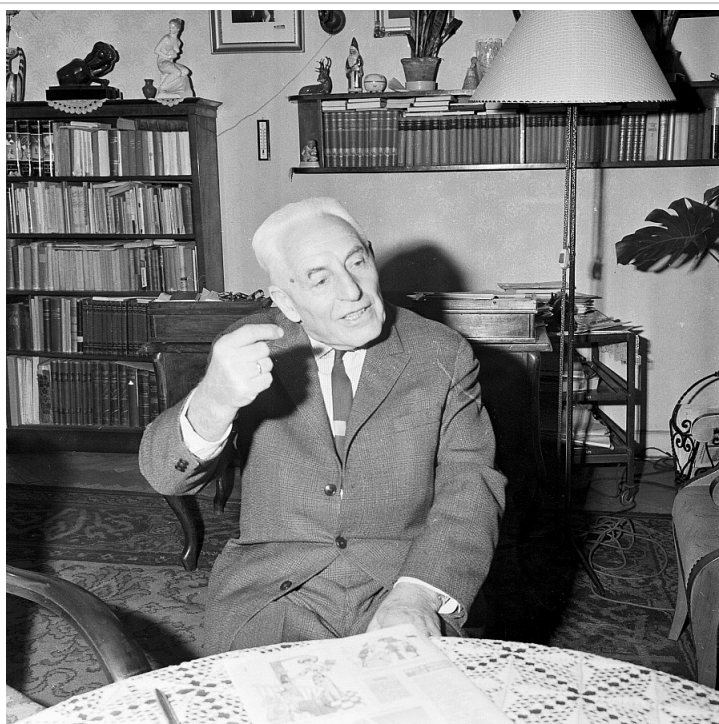
1964

„A Kisgazdapárt és annak vezetői - megítélésem szerint - nem pottyantak le az ország szekeréről, hanem a Rákosi önkényuralom taszította le őket. Hogy a Rákosi rezsimnek ez az eljárása a nemzet szempontjából helyes volt-e és milyen következményeket von maga után, azt a történelem fogja eldönteni. Meg vagyok azonban győződve, hogy a Kisgazdapárt vezetőinek ez a része is helyesli a szocializmus célkitűzéseit, de a célok megvalósítása érdekében alkalmazott intézkedésekkel nem értenek mindenben egyet. Ez a körülmény a magyarázata magatartásuknak, nem pedig a megbántottság.”

Bevezető

Egy most megjelent tanulmányban Gyarmati György hívja fel a figyelmet a volt kisgazdapárt itthon maradt vezetőinek magatartásában bekövetkezett változásokra, az SZKP XXII. kongresszusát, vagyis a desztalinizáció második hullámát, illetve az ezzel kapcsolatos kádári konszolidációs politika kibontakozását követően. A legkülönfélébb híresztelések, pletykák és ezek kombinációjának eredőjeként hosszú ideig feltételezték, hogy az enyhülés eljuthat egy lengyel típusú többpártrendszer létrehozásáig, amelyben a parasztpárt szerepét esetleg a Kisgazdapárt újjáélesztésével, vagy a Hazafias Népfrent párttá növesztésével játszhatják el. Ennek a magatartásnak néhány eddig nem publikált dokumentuma található a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, amit most közreadunk.

Csorba János korábbi tevékenységének ismertetésétől eltekinthetünk, miután életrajza a kedves olvasó rendelkezésére áll. Csorba a „rehabilitált” kitélepítettek közé tartozott, aki visszakapta - ha nem is bíróság elnöki, de - jogászi hivatását, és 1954 őszén lakáshoz is jutott. Kapcsolatot tartott volt kisgazda körökkel, akik ebben az időben már asztaltársaságokba szerveződve tárgyalták a politikai eseményeket. Nem lehet véletlen, hogy Pártay Tivadar, 1945 után az FKGP volt felső-magyarországi pártigazgatója, országgyűlési képviselője, 1948-ban a jobbszárny itthon maradt vezetője, 1956 nyarán számításba vette egy átalakuló Népfrent vezetőségében, mint hajdan volt baloldali embert. Csorba a forradalomig azonban ismereteink szerint nem vállalt semmilyen politikai szereplést, ezt követően azonban részt vett a párt vezetésének újjászervezésében. Október 30-án feladatot vállalt a Kisgazdapárt ideiglenes vezetésében, tagja lett az Intéző Bizottságnak. Ebben a minőségben adott nyilatkozatot a párt lapjának, az *Igazságnak*. Ebben a párt legfontosabb követeléseit között a következőket említette: a Varsói Szerződés felmondása, ennek alapján viszonyunk rendezése a Szovjetunióval, a semlegesség kinyilvánítása. 1945-ös alapon új koalíciós kormány, új alkotmány az Elnöki Tanács megszüntetésével, népköztársaság helyett köztársaság. Földet és gyárat vissza nem adnak, kivétel a dolgozó parasztság. Szabad kisipart és kiskereskedelmet. Az utolsó esztendőök bűnöseinek felelősségre vonását a megbékélés jegyében kívánják megoldani.

Csorba János

Foto: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Fényképtára

Csorbát 1957. április végén, május elején egy házkutatás után preventív őrizetbe vették, de néhány nap múlva kiengedték. Közvetlenül ezt követően hangzott el az országgyűlésben Kádár János beszéde. Ebben a kisgazdákra a következőket mondta: „Ezért nyilatkozott Csorba János a Kisgazdapárt terveiről az „Igazság” című lap november elsejei számában úgy, hogy a Kisgazdapárt az 1945-ös pártarányok szerint akarja az új koalíciót, követeli az Elnöki Tanács megszüntetését és „lényegében” népköztársaság helyett köztársaságot. Ez a „lényegében” Csorba János kifejezése és ő jól tudja, hogy ez alatt, valamint az általa követelt „köztársaság” alatt mit értett. Az azonban bizonyos, hogy nem a dolgozó nép köztársaságát értette alatta, mert hiszen ez fennállott és népköztársaság volt a neve.”

Nem tudni, hogy pontosan miért, talán a további vegzutúrák elkerülése érdekében, 1957. május 9-ei parlamenti beszéde után levelet írt Kádár Jánosnak, aki azt el is olvasta. A levélben az *Igazság* 1956. november 1-jei számában megjelent nyilatkozatának inkriminált részeit magyarázta. Csorba az 1945-ös koalíciós arányokat a szétesett MDP és a megalakuló MSZMP akkori állapotához és népszerűtlenségéhez képest a kommunisták melletti pozitív állásfoglalásnak tekintette, mondván, hogy egy többpárti választáson a 17%-os eredményt aligha érték volna el. Viszont Moszkva jóindulata és bizonyos demokratikus vívmányok megérzése érdekében szükségesnek tartotta a kommunisták hatalomba tartását. Csorba szerint tovább fenyegetett az, hogy Mindszenty József hercegprímás vezetésével olyan katolikus párt jön létre és erősödik meg, amely a feudális uralkodó rétegek és nagytőkések érdekeit képviselte volna, illetve felekezeti pártok megalakulását és vallási versengést vonhatta volna maga után. „Egy ilyen párttal való együttműködést is a leghatározottabban elleneztem, és ezen felfogásomnak a Kisgazdapártban számtalanszor hangot adtam. Sem ezen idő alatt, sem az elmúlt időben soha semmilyen kapcsolatomban Mindszentyvel nem volt” - fogalmazott a levélben.

Az Elnöki Tanács megszüntetését a koalíciós arányok miatt forszírozta, de ez nem irányult *Dobi István* ellen, akit *Kovács Béla* és *Tildy Zoltán* mellett egy háromtagú elnökségbe javasolt. Dobi a levélhez kapcsolódó kommentárban erre azt írta, hogy Csorba nem mond igazat, mert „Már az eseményeken jóval túl voltunk, amikor engem beszuszakoltak maguk közé. Akkor már a vak is látta, merre tartunk”.

Az államforma megváltoztatására vonatkozó javaslatát azzal magyarázta, hogy az erősen kötődött a kommunista párt kizárólagos vezetéséhez. Általában a fegyveres csoportok jelenléte miatt a konszolidáció rendkívüli nehézségeire hivatkozott, megemlítve azt a félelmet is, hogy ezek esetleg elsöpörhették volna a *Független Kisgazdapárt* vezetését és központját is, amit nemzeti szerencsétlenségnek tekintett volna. Csorba a levél szerint a Szovjetunióval való jó viszony megőrzésének álláspontját képviselte. Végül hivatkozott a párt utolsó plakátjára, amely a rend és nyugalom helyreállítására szólította fel a közvéleményt. Levelének befejezéséknél egy mentegetőző mondat után arra kérte Kádár Jánost, hogy a levelet hozza nyilvánosságra. Kádár nem válaszolt, azt Dobi Istvánól sem kérte, de nem is ellenezte. A nyilvánosságra hozásnak viszont nem látta értelmét, mert Csorba - szerinte - „pontosan ugyanazt a szándékát magyarázza, amit én beszédemben szövé tettem.”

Ezt az időszakot a hallgatás évei követték. A volt kisgazdák egy része beállt az MSZMP politikájának támogatói közé, idetartozott a parlamenti képviselőiséget vállaló Kovács Béla is. Más része politikai passzivitásba vonult. Többeket a titkosszolgálat megfigyelés alatt tartott, olykor egymást figyelték. Megint másokat - így Tildy Zoltánt - bíróság elé állítottak, elítélték.

1959-et követően lassan megindult az olvadás. 1960-ban részleges politikai közkegyelemre is sor került. Miután 1961-re jelentősen előrehaladt a második szövetkezesítési hullám, a volt paraszti politikusok körül enyhült a feszültség. Ennek jele volt, hogy a *Hazafias Népfront* 1962. június 13-án találkozót szervezett az 1949-1953 közötti országgyűlésben még parasztpárti és kisgazda képviselőkkel, tehát a Rákosi-diktatúrának önmagukat alávető emberekként. A rendezvényen 23-an vettek részt. A volt Kisgazdapártból *Rácz Lajos*, *Dernői Kocsis László*, *Implom Ferenc*, *Györgyi Lajos*, *Dárdai Gábor* volt budapesti titkár, a Nemzeti Parasztpártból *Kovács Sándor*, *Nyíri Sándor*, *Bolgar István* a propagandaosztály vezetője, *Kiss Ferenc* a debreceni szövetet elnöke, *Dobos János* Veszprém megyei alelnök. Továbbá *Kis Gergely* a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnoka, *Patonai Elek*, a Parasztszövetség volt alelnöke, *dr. Reök Iván* orvos, az evangélikus egyház volt világi elnöke, *Szabó Kálmán*, *Filó Sámuel* a földrendező bizottság volt alelnöke, *Medve Albert*, *dr. Varga István* volt államtitkár, egyetemi tanár, *dr. Borsá Mihály* volt államtitkár, az Izraelita Segélybizottság elnöke, *Dusiczka Ferenc* református lelkész, volt debreceni alpolgármester, *Bárd Flórián* szekszárdi polgármester, *Demjén Miklós* Bihar megyei főispán, *Szilágyi Sándor* a Fórum csoport egyik vezetője, *dr. Spáczel István* volt rk. lelkész.

A beszélgetésen részt vett *Ortutay Gyula* főtitkár, *Harmati Sándor* titkár és Dobi István. A diskurzus főként a mezőgazdaság helyzetével foglalkozott, különösen a szakemberképzéssel, a műtrágyaellátással. A hozzászólók (Kis Gergely, Kovács Sándor, Nyíri Sándor, Bárd Flórián, Györgyi Lajos, Demjén Miklós, Implom Ferenc és Varga István) a termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlesztése mellett nyilatkoztak. Miután a találkozó fehér asztal mellett folytatódott, jó hangulatban zajlott le .

1961 októberét, az SZKP XXII. kongresszusát követően hamarosan megindult a desztalinizáció újabb szakasza. Hazatérhetnek *Károlyi Mihály* hamvai. 1962 augusztusában az MSZMP Központi Bizottságában napirendre került a koncepciók perek ügye, Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, *Kovács István* pártból való kizárásával Kádár János csapást mér a „balosokra”. Nemsokára a Kína felé húzó Marosánnak is távoznia kellett. Az MSZMP 1962. novemberi VIII. kongresszusa kinyilvánította, hogy Magyarországon a szövetkezesítés befejezésével lerakták a szocializmus alapjait. Ez egyben változást jelentett a szövetségi politikában is, a Hazafias Népfront kereteiben lehetőséget biztosítottak korábban ellenségnek titulált személyek közéleti részvételére . 1963-ban - mint ismeretes - sok 1956-os elítéltet szabadon engedtek. Egy az 1963-as amnesztiarendelet visszhangjáról szóló összefoglaló jelentés szerint az amnesztia pozitív hatást váltott ki a „rendszerrel nem mindenben egyetértő, ingadozó, sőt ellenséges körökben is.” Ezt mutatták a külföldre küldött olyan értelmű és nagyszámú levelek, amelyekben a kint élő hozzátartozók látogatását szorgalmazzák. Egyesek kényszernek, a rendszer gyengeségének értékelik az amnesztiát. „A volt burzsoá és koalíciós pártok jelenleg is aktív képviselői közül egyesek az amnesztiarendelethez jobbratolódnak látnak, és azon reményüknek adnak kifejezést, hogy rövidesen „demokratikus, szabad választások lesznek”, „megszűnik a párt egyeduralma” és „a szovjet csapatok kivonulnak.”

Az enyhülés esetenként más méltányos intézkedésekben is megnyilvánult. Ilyen volt *Lakatos Géza* volt miniszterelnök kérésének teljesítése és *Kállai Gyula* közbenjárására nyugdíjának megemlése.

Eltörölték továbbá a származás szerinti megkülönböztetést a felsőoktatási intézmények felvételijénél. Júliusban látogatást tett U Thant, az ENSZ főtitkára Magyarországon, stb.

A változásokról a volt, és magukat továbbra is kisgazda politikusoknak tekintők is pontosan értesültek, és azokat a maguk módján értékelték. Közülük legtöbbször *Pártay Tivadar*ról és köréről tudunk egy meglehetősen jól értesült ügynök jóvoltából. Persze Pártay maga is besúgó volt, mint azt *Rainer M. János Antall József*ről szóló könyvéből tudjuk . Ez azonban nem változtatott azon a meggyőződésén, hogy ő továbbra is a nem létező, de még hamvaiból főnixszerűen újjászülethető kisgazdapárt egyik, ha nem az első számú vezetője lehet. Pártay körében ebben az időszakban az a meggyőződés érelődött, hogy az MSZMP komolyan keresi a kapcsolatot a régi koalíciós partnerekkel, miután egyes vezetői - jelesül Kádár János - támaszt találhatnak bennük ellenfelei, vagyis a baloldali, sztálinista csoportokkal szemben . Pártay hajlandónak is mutatkozott a kommunistákkal való együttműködésre , ugyanakkor kezdeményezni nem volt hajlandó, szerinte ki kell várni, amíg a kommunisták maguk lépnek. Pártay kapcsolatban volt olyan volt kisgazdákkal is, akik nyíltan kollaborációt vállaltak a rendszerrel. Álláspontjával egyet is értettek. Ilyen volt például *Z. Nagy Ferenc*, *Nagy Dániel*, *Pesta László*, *Barcs Sándor*. A Vatikánnal való tárgyalások és az 1963-as amnesztia még inkább erősítette a csoport optimizmusát. Pártay Tivadar egy 1963. május 9-éi beszélgetésben az ügynöki jelentés szerint azt mondta, hogy „elkerülhetetlen, hogy egy kibővített Népfrontban a Kisgazdapártot vissza ne állítsanak.” Sőt, ezt már júliusra várta, mi több régi lapja, a *Reggel* újrarendezésére is számított . Most már a régi kapcsolatok legalizálását sem tartotta időszertűltenek, a megbeszélések színhelyét - amiről természetesen a titkosrendőrség tudott - a pincéből részben áttette egy cukrászdába. Megkezdődött a régi tagokkal való kapcsolatépítés is, többek között *dr. Balogh György* (Dobi István volt titkára, ebben az időben az Autokor műszaki igazgatója) szervezkedésével szemben. Így került a képhe Csorba János, akit - tudomásunk szerint - külön nem figyelték meg, és be sem volt szervezve.

Az idő múlt, az ajánlat persze nem érkezett meg a hatalom részéről. Optimizmusuk azonban nem hagyott alább. 1964 elején abban reménykedtek, hogy a Hazafias Népfront 1964. március 19-20-ai III. kongresszusán Z. Nagy Ferencet választják főtitkárnak, ami a kisgazda kibontakozás szempontjából kedvező lesz. (Ortutay Gyula, a volt főtitkár számukra ugyanis nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.) Salatkozniuk kellett azonban, mert Kállai Gyula elnöksége mellett a tisztséget *Erdei Ferenc* kapta meg. *Futó Dezső*, aki nemcsak bekapcsolódott a szervezkedésbe, de 1964 januárjától egyre nagyobb szerepet játszott a kisgazda csoport irányításában, és lakásán is. politikai fogadásokat tartott, Erdeivel mégis felvette a kapcsolatot.

Történt azonban más is a Hazafias Népfront kongresszusán. Kádár, aki nyilván értesült a kisgazda vezetők aktivizálásáról, felszólalásában a következőket mondta : „Vannak még ma is nehezen okosodó és józanodó emberek, ha nem is nagy számban. Az ország szekere a mögöttünk levő években kanyargós töltéseken vágatott, itt lepotyantak róla egyesek, ott lepotyantak, és ott is maradtak. Ez mind a mai napig bántja őket, s valahogy úgy képzelik el - meg is lehetne nevezni őket: a Kisgazdapárt, a Szocialdemokrata Párt egykori jobboldali korifeusai - hogy az ország szekerét majd szívességből visszafordítjuk oda, ahol ők lepotyantak, és újra felszedjük majd őket a nép szekerére. Ez nem fog menni.”

Ez meggavarta a kisgazdákat. Egyértelmű visszautasítás történt? Vagy esetleg félreértés? Talán rosszul informálták Kádárt? Úgy érezték ezt ideje tisztázni. Amit feltételeztek az most bizonytalanná vált. Lehet, hogy nem is gondolkodik szövetségkötésben azokkal akik „vele együtt ültek, egy időben, egyformán alaptalanul?” Pártayék kezdtek rájönni, hogy felnagyították az MSZMP-n belüli feszültséget, és Kádár koránt sem volt olyan nehéz helyzetben, mint ahogy ezt feltételezték. Ez arra ösztönözte őket, hogy most már egyértelműen felvessék a kisgazdapárt legalizálásának kérdését. Pártay Tivadar levelet írt Kádárnak, de ezt tette *Mátéffy Géza*, a társaság másik oszlopos tagja is . Kádár válaszolt Pártaynak, amit mind Csorba, mind *Mátéffy*, mind Pártay kedvezőnek ítélt. Az ügynökjelentés szerint „Pártay visszanyerte magabiztosságát és tudni véli, hogy a KB Irodája intézkedést tett Tausz miniszter elvtársnál állásának elintézésére.”

Miután más volt kisgazda politikusok értesültek a három levélről a csoportok közt kiújult a vita. Megalkuvással, felajánkozással vádolták egymást? Pártay saját levelét persze nem tekintette felajánlásnak , de a másik két párttársa levelét nem helyeselte, mondván, hogy a kommunisták most azt látják, hogy a kisgazdák nincsenek egy állásponton, mert egymástól függetlenül írnak leveleket. Akár kijátszhatók lehetnek egymással szemben . Pártay Csorba magatartásával kapcsolatban a következő véleményét fejtette ki az ügynökjelentés szerint : „Először is Csorba János, aki a régi ellenzéki politikai szangvinitásából már korának a mulásával sokat engedett, de egy óriási hibát követett el. Részben Kállainak írott levelében, majd a Kállaival történt beszélgetésben egyszerűen úgy kezelte őket - már a kommunistákat -, hogy csatát vesztettek, csődöt mondot a mezőgazdaság szocializálása, a külkereskedelmi vonalon is egyre nagyobb bajok vannak, tehát ismerjék el - mondta Kállainak is -, hogy csődbe jutottak és engedjék át nekik a területet. Magyarul, egyszerűen azt mondta nekik, hogy ugorjanak ki az ablakon. Márpedig - mondta Pártay - ilyen hülye módon való öngyilkosságra senkit nem lehet kényszeríteni. Csorba egyszerűen nem vette tudomásul azt az álláspontot, ami Pártaynak és *Mátéffynak* is az álláspontja, hogy koalíciós kormányzásról csak úgy lehet szó, ha mindkét fél kompromisszumokat tesz. Na mármost érdemes megnézni, hogy mi ennek a kompromisszumnak az egyik oldala és mi a másik. A Kisgazdapárt részéről a kompromisszum az, hogy vállaljuk - mondta Pártay - egy légszoros és leköpdösött cégér alá beállunk, és együtt dolgozunk a kommunistákkal. A kommunistáknak viszont azt a kompromisszumot kell megadni, - ne engedjenek ők az elveikből, mert ezt senki sem kívánja tőlük -, hogy olyan személyekkel dolgozzanak együtt, és olyan vonatkozásban szélesítik ki a nemzeti együttműködést, mint ahogy a Pártay és barátai által javasolt módokat megkívánják... Ezt Csorba János egyszerűen nem vette tudomásul, tehát ezzel egy nagy hibát követett el.”

Hogy ennek a véleményének Csorba János előtt is hangot adott-e, nem tudhatjuk. Annyi bizonyos, hogy hamarosan újabb reményeket tápláltak politikai reaktiválásuk lehetőségéről, különösen Pártay Tivadar, akit egy - állítólag - igen magas beosztásban lévő kommunista barátja aktívabban magatartásra biztatott. Hír

érkezett arról is, hogy Erdei Ferenc volt parasztpárti emberekkel egyeztetett. Reménykedtek tehát abban, hogy a kisgazdapártiakkal is felveszi a kapcsolatot. Miután azonban sem erre, de más megkeresésre sem került sor, 1964 augusztusára lassan eloszlottak a koalíciós, a párt feltámasztására vonatkozó csálóka remények .

Csorba János valóban politikai ajánlatot tett az 1964. március 23-ai levelében Kádár Jánosnak, de Kádár erre nem reagált elutasítóan, hanem megkérte Kállai Gyulát, hogy válaszoljon a levélre. Kállai barátinak is nevezhető, tegező hangnemben utasította vissza a Kisgazdapárt újrászervezésének gondolatát. **(Lásd az 1-2. dokumentumot!)** A dokumentumokból világos, hogy Kállai és Csorba találkozott, és beszélgetésbe elegyedett. Így az elutasító levél nemhogy elkedvetlenítette volna Csorbát, ellenkezőleg! Szinte azonnal elküldte mind Kállainak, mind Kádárnak két eszme-futtatását a kispolgárságról, illetve magyar parasztság és az agrárium helyzetéről. **(Lásd a 3-6. dokumentumot!)**

A kispolgárságról szóló eszme-futtatás mindenekelőtt azért érdemel figyelmet, mert szembesíti a kommunista vezetőket a valósággal. A korszak hivatalos szóhasználatára, és tömegkommunikációja nem győzte a kispolgárságot, és a kispolgári felfogást ostromozni, annak meghaladásáról szónokolt. A társadalom ekközben a nyomorúságból épp a kispolgári állapot felé indult el, és életszemlélete is ebbe az irányba alakult. A kispolgárosodás nemcsak Magyarországon, de a nyugat-európai jóléti állam kiteljesedésével az ottani baloldal számára is dilemmát jelentett. A hagyományos értelemben vett és relatív nyomorúsággal szennyezett munkásszótály magatartása változóban volt, és egyre kevésbé felelt meg a forradalmi pártok várakozásainak. A kádári „jóléti” politika idehaza hasonló tüneteket produkált, nem utolsósorban a fogyasztási szemlélet terjedésének erősödésével. Csorba ráértett arra, hogy a kispolgár és a kispolgáriasság nem egy visszaszoruló, „elmúló” jelensége a magyar társadalomnak, hanem tartós és terebélyesedő tendenciája. Mindezt azonban hivatalosan nem volt szabad bevallani. Felfogása, ha értették is, nem kaphatott nyilvánosságot a hatalomtól.

Alaposan kidolgozott kritikát írt Csorba János másik dolgozatában **(Lásd a 6. dokumentumot!)** az 1959-ben kezdődött szövetkezetesítési agrárpolitikától. Alaptétele helytálló: a hatalom számára elfogadhatóan olyan viszonyokat kell teremteni falun, amely jobban ösztönöz a hatékony és kevesebb beruházással járó termelés növelésére. A szövetkezeti átszervezést, a „szent tehenet” azonban pazarlónak és rossz hatékonysággal működőnek tekintette. Mintája nemcsak a nyugat-európai magángazdaság, hanem Jugoszlávia és Lengyelország volt. Világosan látta, hogy nem aktuális a magángazdaságok felé való visszatérés, így olyan, közelebből meg nem határozott szövetkezeteken belüli konstrukciók kialakítását javasolta, amelyek a korábban önállóan gazdálkodó parasztság érdekeltégét teremtik meg a kollektív szervezeten belüli munkára. Csorba helyzetképe reálisnak tekinthető. Ha nyíltan nem is vallotta be, de a politikai és ezen belül az agrárlobbi *(Fehér Lajos és társai)* is látták, hogy a helyzeten változtatni kell. 1964-ben folyt az agrárreform előkészítése .

A **7-9. dokumentum** a gazdaságirányítási rendszer reformjáról nyilvánosságot kapott első tájékoztatóra való reagálásról ad számot. Nyers Rezső ugyanis nemcsak a 11 munkabizottságban dolgozó 130 közigazdászról, hanem további szakértők bevonásáról, sőt egyedi megbízási lehetőségekről is beszélt a reform szakmai előkészítésében. Ez felkeltette Csorba János érdeklődését, különösen miután a reform iránya az áru- és pénzvviszonyok, a - korabeli szóhasználat - kereskedelmi eszközök fokozott igénybevételéről szóltak. Bejelentkezése után Kádár válasza méltatta Csorbát, és ekkor kiderül, hogy 1945 utáni megismerkedésüket követően tegeződtek. Csorba is tegező válaszeveletet írt, amit Kádár ismét csak Kállai Gyulának „passzolt le.” Kállai azonban titkárságvezetője révén üzent, és ismételtlen elhárította Csorba most már egyértelmű felajánkozását.

Itt kell kitérni ennek a felajánkozásnak az értékelésére. A kádári konszolidáció után, a szövetségi politika megváltozása és a korrekció korszakában vagyunk. Manapság gyakran meglepedezünk arról, hogy az államszocialista berendezkedés belátható időn belüli megszüntetésének lehetősége kilátástalannak tűnt. Két lehetőség kínálkozott: vagy emigrációba menni és demonstrálni az engesztelhetetlen szembenállást a rendszerrel, de kizsoruini Magyarország és a magyarság érdekében való gyakorlati és érdemi cselekvés lehetőségéből, vagy itthon valamilyen elfogadható, erkölcsileg vállalható szerepet felvenni, tehát valamilyen szinten integrálódni a rendszerbe, és egyéni szinten hatást gyakorolni környezetünkre a jobbitás tényleges megvalósítása érdekében. Ez utóbbi magatartást *Kodály Zoltán* testésítette meg, akinek élethivatását, a nemzet zenei műveltség tömeges felemelését, a „Zene mindenkié!” programját a határon kívülről nem lehetett volna megvalósítani, idehaza kellett maradnia, és lehetőséget kellett kapnia a hatalomtól „módszere” érvényre juttatására. Ezt meg is kapta annak fejében, hogy lemondott a politizálásról. A másik példa, vagy minta *Illyés Gyula* volt, aki számára az emigráció kapuja ugyancsak nyitva állt. A hatvanas évek elejétől azonban némaságát felváltotta a megszólalás. Az *Élet és Irodalomban* 1961 januárjában közzétett *Hálóm s halam* című versében magatartását arra a néphűségre alapozta, amely nem engedte népe és ezzel egyenértékűen az ország elhagyását. Ez ahhoz volt hasonlatos, mint az a lelkipásztor, aki „nyája” körében, hívei között, tőlük elválaszthatatlanul végezheti el hivatását még a legnehezebb körülmények között is. A hivatásválasztás és - gyakorlás volt tehát az a lehetőség, amely morálisan vállalható itthoni magatartásra kínált lehetőséget értelmiségnek és kétkezi munkásnak egyaránt. Orvosnak, pedagógusnak, népművelőnek, művészeknek, közigazdásznak stb. Egyéni, szakmai kiscsoportban szerveződő hivatásrendi, de semmi esetre sem politikai alternatívák voltak ezek. Csorba János is ebben az irányban látott perspektívát, amikor az általa kívánatosnak tartott polgárosodás erősítésére esély ígérkezett az új gazdasági mechanizmus előkészítésébe való szakértői részvételben. Felhagyott tehát a politikai kompromisszumokra építő és a Hazafias Népfrontban vagy egy új szerveződésben reménykedő meddő kísérletekkel, miután neki és társainak egyértelmű visszautasításban volt része. Felajánkozásában tehát nem találhatunk kivétivalót, ellenkezőleg ez az egyetlen út, az egyéni próbálkozás vezethetett akkori meggyőződésének érvényre juttatása felé. Más kérdés, hogy Kádáréknak a baráti hangnem ellenére gyanúsna, megbízhatatlannak tűnt. Tegyük hozzá: nem teljesen alaptalanul.

Források

1.

Csorba János levele Kádár Jánoshoz

1964. március 23.

KÁDÁR JÁNOS Úrnak,

MSZMP első titkára

Főtítkár Úr!

A Hazafias Népfront kongresszusán Főtítkár Úr említést tett a Kisgazdapárt egykori jobboldali vezetőiről, akik az ország kanyargós töltéseken vágató szekeréről lepottyantak, és ott is maradtak, és ez a mai napig is bántja őket.

A Kisgazdapárt azon első-vonalbeli vezetői közül, akik a közéletben ma nem szerepelnek, kevesen maradtunk, egymással kapcsolatot sem tartunk, és így csak saját nevemben kívánok erre a megállapításra reflektálni.

A Kisgazdapárt és annak vezetői - megítélésem szerint - nem pottyantak le az ország szekeréről, hanem a Rákosi önkényuralom taszította le őket. Hogy a Rákosi rezsimnek ez az eljárása a nemzet szempontjából helyes volt-e és milyen következményeket von maga után, azt a történelem fogja eldönteni.

Meg vagyok azonban győződve, hogy a Kisgazdapárt vezetőinek ez a része is helyesli a szocializmus célkitűzéseit, de a célok megvalósítása érdekében alkalmazott intézkedésekkel nem értenek mindenben egyet. Ez a körülmény a magyarázata magatartásuknak, nem pedig a megbántottság. Ezért jobboldaliaknak nem tekinthetők. Véleménykülönbségek mindig voltak és lesznek a jövőben is.

A szocialista nemzeti egységről vallott felfogásomat a közelmúltban eljuttattam Főtítkár Úrhoz. Ebben érintetem a mezőgazdaság szocialista átszervezésének néhány problémáját is. Ott is rámutattam, hogy a szocialista tömb egyes országaiban a mezőgazdaság átszervezése nem teljesen hasonló utakon történik. Véleményem szerint a magyar paraszti tömegek gondolkodásának, felfogásának nem mindenben felel meg az átszervezés jelenlegi formája. Ez kitér a felmerült problémákból, amelyek ugyan nemcsak nálunk, hanem a szocialista tömb többi országaiban is felmerülnek. Különösen figyelemre méltó a Csehszlovák mezőgazdaság útja, ahol a nehézipar - amely a mienknél jobban megalapozott - hiába fedezte a mezőgazdaság deficitjét, a termelés csökkenése komoly zavarokat okozott a népgazdaságban. (Népszabadság , 1964. I. 17. szám.)

A mezőgazdaság további szervezésével kapcsolatban, módjában van Főtítkár Úrnak valószínűségi számításokat végeztetni a termelés várható eredményei, jövedelmezősége, a nemzeti jövedelemben való részesedése tekintetében az elkövetkezendő évekre vonatkoztatva, továbbá arra, hogy az utolsó 4 évben befektetett 37 milliárd forint milyen hatásokkal érvényesült és milyen hatások várható a jövőben befektetendő évi 10 milliárd forintból.

Az én egyéni meggyőződés az, hogy figyelembe véve mezőgazdaságunk mai tényleges helyzetét és a kialakult kereteit, lehetőség volna arra, hogy mintegy 5 év alatt a mezőgazdasági termelés felemelkedjék arra a szintre, ahol a ráfordítás már arányos a terméseredménnyel és kielégíti a fokozódó szükségletet. Ennek

előfeltétele azonban a termelőszövetkezetek belső konstrukciójának átalakítása és a korábban a Kisgazdapárt mögé tömörült paraszt tömegeknek a termelés érdekében való mozgósítása. Erre a mozgósításra azonban csak a Kisgazdapárt, vagy pedig talán a paraszti tömegeknek egy saját szervezete volna képes.

A jól jövedelmező mezőgazdaság nagymértékben fokozza az ipar kapacitását. Ha a mezőgazdaság részére kiszakított befektetéseket az ipar fejlesztésére lehetne fordítani, az döntően befolyásolná a szocialista iparnak a tőkés iparral szemben való versenyképességét. Erre a módot néhány éven belül meg lehetne találni.

Meg vagyok győződve arról, hogy a Kisgazdapártnak volt vezetői örömmel lépnének akcióba a mezőgazdasági termelés problémájának a megoldása érdekében abban az esetben, ha a célhoz vezető útból és eszközökben közös megállapodásra lehetne jutni.

Ha Főtitkár Úr ezt az utat járhatónak találja, örömmel állok rendelkezésére.

Budapest, 1964. március 23.

Őszinte tisztelettel:

Dr. Csorba János

Bp. VI. Lenin krt. 86.

Jelzet: MNL OL MK-S 288. f. KJ/32. - A levél gépelt, de az aláírás és a lakcím kézzel írott.

Csorba János levele első oldalának tetejére Kádár János a következőket írta kézzel:

„Kállai elvtársnak

Nem tudom a múlt alkalommal - amikor erről szó volt - tudtál-e Csorbával beszélni? Megkérlek, hogy most írásban válaszolj neki, hivatalos formában, de érdemileg természetesen elutasítóan.

Üdv Kádár IV. 10.”

2.

Kállai Gyula válaszelevele Csorba Jánoshoz

1964. május 6.

Bpest, 1964. május 6.

Csorba János,

Budapest

Kedves Barátom!

Kádár János, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága első titkára átadta nekem a hozzá intézett leveled; azt én is elolvastam, és így kettőn nevében válaszolhatok. Nem kívánom most részletesen vizsgálni azokat a körülményeket, amelyek közrejátszottak abban, hogy a kisgazda párt egykori jobboldali vezetői lepottyantak az ország szekeréről. Te ezt egyedül és kizárólagosan egy tényezőnek tulajdonítod, amelyet „Rákosi önkényuralomnak” nevezel. A személyi kultusz - amelyet már teljes mértékben felszámoltunk - oktanul sújtott sok igaz, a népért tevékenykedő vezetőt, kommunistákat és más pártállásúakat. De elszenvedett sérelmeik ellenére legtöbbször azonnal bekapcsolódtak a munkába, mihelyst lehetett és ma is szívvel-lélekkel és a megfelelő helyen küzdenek az ország szekerének előrehaladásáért, a kommunisták és a volt más pártbeliek is.

Az az elgondolásod, hogy a kisgazdapárt felelevenítésével segítsük a mezőgazdasági termelés fellendítését, nem reális. A mai Magyarországnak már nincsen szüksége több politikai pártra; az egész nép - közöttük a termelőszövetkezeti parasztság is a Magyar Szocialista Munkáspárt politikáját vallja sajátjának. A mezőgazdasági termelés fellendítésének valóban nagy feladatát is ennek a pártnak a vezetésével oldjuk meg.

Köszönjük leveled, jó egészséget és további jó munkát kívánok:

/Kállai Gyula/

Jelzet: MNL OL 288. f. 47. cs. 735. ő. e. 83-84. - Gépelt másolat Kállai Gyula rövid kézjegyével: „KGy.”

3.

Csorba János levele Kállai Gyulához

1964. május 9.

Kállai Gyula miniszterelnök-helyettes úrnak,

Budapest

V. Kossuth L. tér 1-3.

Kedves Barátom!

Amidőn a mezőgazdasági termelés problémáiról beszélgettünk Fehér Lajost úgy említetted, mint aki a mezőgazdasági termelés gazdája. Időközben a mezőgazdasági termelés átszervezésével kapcsolatban elmondott beszédei könyv alakban is megjelentek, és ezt az alkalmat használtam fel arra, hogy a könyvben megjelent irányelvekhez, valamint Németh Károlynak a politikai akadémián tartott előadásán mondottakhoz hozzászóljak. Hozzászólásomat csatoltan megküldöm, és újból hozzacsatolom a kispolgárság problémájáról írt korábbi cikkemet és arra kérek, hogy olvasd el újból mindkettőt, mert hiszen a két kérdés összetartozik. Ha még hozzá elolvasod a Népszabadságnak azt a három cikkét is, amelyre a figyelmet ezen utóbbi írásomban felhívtam, azt hiszem teljes képet kapsz arról, hogy ezeket a problémákat a kispolgári tömegek miként látják. A három cikkben nem az egyes esetek az érdekesek, hanem az, hogy az ott feltárt problémák általánosan jellemzőek a mezőgazdaság mai helyzetére.

Kádár János miniszterelnök úrhoz márc. hó 23-án írt levelemben foglaltaknak a hozzászólásban felhozott problémák mintegy kiegészítését képezik.

Budapest, 1964. május 9.

Szívélyes barátsággal üdvözlő:

(dr. Csorba János)

Bp. VI. Lenin krt. 86.

Jelzet: MNL OL XIX-A-2-tt 20. d. - Géppel írt tisztázata, Csorba János saját kezű aláírásával.

4.

Csorba János levele Kádár Jánoshoz

1964. május 9.

Kádár János miniszterelnök úrnak ,

Budapest

V. Széchenyi rkp. 19.

Miniszterelnök Úr!

A mezőgazdaság szocialista átszervezésével kapcsolatban Fehér Lajos által elmondott beszédek könyv alakban jelentek meg, Németh Károly pedig a politikai akadémián fejtette ki a kollektív termelés irányát. Ezt az alkalmat használok fel arra, hogy mindkettőjük által kifejtett irányelvekhez hozzászóljak. Az írásban foglalt hozzászólásomat csatoltan megküldöm Miniszterelnök Úrnak és hozzá csatolom a kispolgárság problémájáról korábban megküldött cikkemet, miután a kettő lényegében kiegészíti egymást.

Arra kérem Miniszterelnök Urat, hogy személyesen olvassa el ezt a két kis írást. A Pártnak ugyanis ezzel a két problémával szembe kell néznie, s úgy hiszem, ha ezeket Miniszterelnök Úr elolvassa, tisztán fogja látni a kispolgárságnak és a parasztságnak a felfogását. A hozzászólásomban a Népszabadságban megjelent három cikkre hívtam fel a figyelmet, és pedig Túrkevéről, az első szocialista városról (1963. nov. 28.), a „Harmadik stáció” és a papkeszi Tsz-ben történetekre (1964. ápr. 21-22.). Ezeket azért említem meg, mert a bennük elmondott esetek általánosan jellemzők a mezőgazdaság helyzetére. Ha ezt a három cikket is személyesen is elolvassa Miniszterelnök Úr, teljes képet kap arról, hogy ezeket a problémákat milyen szemmel látják a kispolgári tömegek.

A Fehér Lajos és Németh Károly által megjelölt irányelveket a mezőgazdasági termelés jövőbeni iránya szempontjából nem tartom célravezetőnek, sem világpolitikai vonatkozásban, sem pedig a parasztság gondolkodása és országunknak a nyugati országokkal való kapcsolata szempontjából . Ezt hozzászólásomban részletesen ki is fejtettem.

Budapest, 1964. május 9.

Őszinte tisztelettel:

(dr. Csorba János)

Bp. VI. Lenin krt. 86.

Jelzet: MNL OL XIX-A-2-tt 20. d. - Géppel írt tisztázata, Csorba János saját kezű aláírásával.

5.

Csorba János: A szocialista kispolgárság és a szocialista nemzeti egység

1963. október 14.

A szocialista kispolgárság és a szocialista nemzeti egység

A Népszabadság hasábjain gyakran jelennek meg a kispolgárság ideológiájának leküzdésével foglalkozó cikkek. Ezek a cikkek, értekezések marxisták tollából kerülnek ki, akik elítélik a kispolgári gondolkodást, beállítottságot és jól odamondogatnak a kispolgároknak. Kispolgári oldalról azonban még egyetlen hozzászólást sem olvastam, pedig a mai vitaszellemmel ez felelne meg. Ezt a hiányt kívánom pótolni, amikor a kispolgárság problémáját kispolgári oldalról - tehát a mi oldalunkról - próbálom megvilágítani.

A cikkek közül legjelentősebb Szirmai Istvánnak, az MSZMP Politikai Akadémiáján tartott előadásáról szóló ismertetés. Miután ez az összes lapokban megjelent (III. 30.) az abban kifejtett álláspontot úgy kell tekinteni, mint a Pártnak a kispolgári tömegekkel és a kispolgári ideológiával szemben elfoglalt álláspontját.

Az ismertetés Szirmai előadásának lényegét a következőkben foglalja össze: „A forradalmi munkáspártok csak úgy vezethetik teljes győzelemre a szocialista átalakulást, ha eszméikkel sikerült meghódítaniuk a dolgozók agyát és szívét, ha sikerül leküzdeniök a polgári és kispolgári ideológiát.”

Ennek a tételnek illetően való felállítását nem fogadható el, mert a kispolgárság által is helyeselt szocialista átalakulás ez esetben nagyon kitolódna. Szirmai ugyanis a következő - teljesen helytálló - megállapítást teszi: „A szocialista rendszer híveinek, tevékeny építőinek még csak egy része marxista világnézetű, nagyobb része még különböző polgári és kispolgári nézetek, előítéletek rabja, nem sajátította el a szocialista munkaerőkölcset, életszemléletet, világnézetet.” Márpedig azok az emberi és nemzeti célok, amelyek megvalósításának szinte előfeltétele a szocialista nemzeti egység, nem várhatnak addig, míg a marxizmusnak sikerül leküzdnie a kispolgári ideológiát. Ez ugyanis - tekintettel földrajzi helyzetünkre, népünk gondolkodására, a nyugati polgári társadalom közelségére és annak a magyar tömegekre gyakorolt hatására - csak hosszú idő után következhetik be.

A kispolgárság problémájának vizsgálatánál mindenek előtt meg kell állapítani, hogy nem helyes a „polgári” és „kispolgári” szavak összekapcsolása és egy fogalommal való összevonása. Más a polgár és más a kispolgár. Elválasztja őket a múlt, amely még egészen közel van.

Polgárság alatt azt a réteget értjük, amelyik társadalmunk szocialista átalakulása előtt jelentős vagyonnal, komoly jövedelemmel rendelkezett. Ha nem is volt kifejezetten nagytőkés, de nem a saját, hanem mások által végzett munka hasznából élt.

Ezzel szemben kispolgár alatt azokat értjük, akik a múltban is a saját munkájukból éltek, proletárnak azonban nem érezték magukat, vagy azért, mert volt egy kis vagyonkájuk, vagy azért, mert az egyéni beállítottságuk különbözött a proletárokétól. Ezek a kispolgárok képezik a nagy tömeget, mert közéjük kell számítanunk a városi kispolgárságot (iparosokat, kereskedőket), a kis- és középparasztságot, továbbá a régi értelmiséget, sőt az ipari munkásság egy részét is.

A kispolgárság vagyona egészen más természetű volt, mint a polgárságé, vagy éppen a kapitalistáké. A kisiparosnak a vagyona a műhelyében lévő gépben, vagy gépekben feküdt. Ha volt is inasa, vagy segédje, de maga is és családtagjai is dolgoztak, végeredményben tehát a saját munkájukból éltek. A kis- és középparaszti vagyona pedig a földjében és állataiban feküdt. Mindkét esetben lényegében a vagyonuk a munkaeszközük volt. Jobb időkből egy kis tőkét is tudtak gyűjteni, de rossz időkben csak szűkös megélhetést biztosított a munkájuk. A megélhetésükért keményen meg kellett dolgozniuk [!].

A kispolgárok közé kell számítani az ipari munkásságnak azt a részét is, amelyik akár világnézeti felfogása, akár kicsiny vagyona miatt nem érezte magát proletárnak és azt a felfogását a szocialista átalakulás után is megtartotta. Ugyancsak ide kell számítani a régi polgári osztálynak azokat a tagjait is, akik a

szocializmus hatása alatt társadalmi rendünknek őszinte híveivé váltak, bár polgári felfogásukat megtartották. (Titokban hozzánk számítom a régi szocdemeket - a marxista kispolgárokat - is.)

Helyesen mutatott rá tehát Szirmai, hogy ez a kispolgárság teszi ki a szocialista rend híveinek, tevékeny építőinek a nagyobbik részét. Ez a kispolgárság csak veszíthetne egy kizsákmányoló, nyugati kapitalista rendszer visszaállítása esetén és ez a tudat őszinte hívévé teszi a szocializmusnak. Beállítottságánál fogva azonban, bár elfogadja a szocializmus gazdasági és társadalmi formáit, de nem jut el a kommunizmus megértéséhez.

A kispolgárság az élet bizonyos szektoraiban sokkal többet kapott a szocializmustól, mint amennyit a kapitalista társadalmi rendszerben valaha is remélhetett volna. Ma az ő gyermekei alkotják nagy részben a középiskolák tanulóit, az egyetemek hallgatóit, akik minden előnyét élvezik a valóban minden elismerést megérdemlő iskolai rendszerünknek, amelyet csak egy népi demokratikus kormányzat volt képes megteremtteni.

A felszabadulás óta eltelt 18 év alatt felnövekedett új értelmiség zömmel a kispolgárság gyermekeiből került ki és a természet törvényei szerint ez az új értelmiség fogja átvenni az ország irányítását és fogja birtokába venni az ország gazdasági és kulturális javait.

Ez az új értelmiség már a szocializmus emlőin nevelkedett, megismerte a marxista ideológiát, sőt ennek az ideológiának köszönheti a létét. Hírlapokon, folyóiratokon, rádión keresztül látnia kellett és látja is a világ fejlődését, éreznie kell és érzi is az új szocialista társadalmunknak a gondoskodását, a korábban elképzelhetetlen szociális szolgáltatások minden előnyét, a munkanélküliségtől való félelem kiküszöbölését, az életnek könnyebb, színesebb perspektíváját. Ennek ellenére ez az új értelmiség csak kisebbik részében lett marxista, míg nagyobbik részében megmaradt kispolgári felfogásában, életszemléletében.

Nagy változást hozott a szocializmus az ország lakosságának értelmi színvonalában is. A tömegek gazdasági és politikai látóköre kiszélesedett, műveltsége, kultúrája messze felette áll az átalakulás előtti időnek. Áll ez első sorban az iparban és a kereskedelemben dolgozó tömegekre, de áll a parasztságra is, amely utóbbinak az életkörülményei változtak meg lényegesen, és ennek következtében szélesedett ki a látóköre. 1951-től 1953-ig egy középnyagságú alföldi községben kellett tartózkodnom. Ebből a községből - az értelmiség figyelmen kívül hagyása mellett - a felszabadulás előtt évente ha 80-100-an utaztak Pestre, míg az én ott tartózkodásom idején már mintegy 1500-an utaztak el ipari munkára hétfőn hajnalban, és jöttek haza szombaton. Ezek megismerték az ország más vidékeit, sok új emberrel beszéltek, újságot olvastak, rádiót hallgattak, figyelemmel kísérték nemcsak a hazai, de a külföldi eseményeket is.

A szocializmus megtanította arra, hogy az egyén nem élhet elzárkózva, mert élete függvénye a közösség életének, és egyéni boldogulása szoros összefüggésben áll a közösség boldogulásával. A nagyobb látókör és a közösséghez való új viszonya átalakította a kispolgárságot, és kialakult az új típus: a *szocialista kispolgár*, aki már tágabb perspektívában látja a történeteket, megérti, vagy megérzi a társadalom fejlődésének törvényeit, individualista beállítottságánál fogva azonban önállóan bírálja el az eseményeket, önállóan alkotja meg véleményét.

Érdemes szemügyre venni azokat a tényezőket, amelyek a kispolgári felfogást, beállítottságot alátámasztják, erősítik, állandósítják. Ezek között talán legdöntőbb a korábbi életforma és az individualista alaptermészet. A paraszt ember a saját földjén gazdálkodott, a kispáros a saját műhelyében dolgozott, a kiskereskedő a saját üzletében kereste a kenyerét. Miután pedig nálunk az ipari munkásság is elsősorban a parasztságból szakadt ki, magával hozta annak beidegződöttségét, önállóságra, saját vagyonra törekvő álmait és vágyait. Az önálló egzisztencia nosztalgiaja kiirihthatatlan az idősebb generációból és ennek kisugárzásától nem mentes a fiataljag sem.

A másik tényező a magyarságnak a nyugati világgal és az ott élő rokonsággal való kapcsolata. A Népszabadság (jún. 2.) „A magyarok világszövetsége” cím alatt hoz erről érdekes cikket, amelyben a szövetség főtájkára megállapítja, hogy mintegy másfél millió magyar él külföldön, akiknek legalább 4 millió rokona, ismerőse él idehaza Magyarországon. Ez a kapcsolat erősen hat az itthon élők gondolkodására, mert figyelemmel kísérik a nyugati országokban élő rokonai, ismerőseik életformáját, kereseti viszonyait, az ottani munkások reálbérést és tagadhatatlanul érznek vonzódást a nyugati kispolgári életformához.

Fontos tényező a földrajzi helyzetünk is. A határaink mellett fekszik Ausztria, kissé északabbra Nyugat-Németország. Mindkét helyen magas életszínvonalú kispolgári társadalom él, és évszázadokon keresztül a legutóbbi időkig ez az ezer szállal fűződött a magyarsághoz ennek a két országnak az élete. Ausztriának, Nyugat-Németországnak szellemi besugárzását nem lehet, de nem is szabad lebecsülni.

A marxizmus ezekkel a tényezőkkel állott szembe a múltban és szembe fog állni a jövőben is. Senki sem táplálhat olyan illúziókat, hogy ezek a tényezők a közeljövőben el fognak tűnni, hanem számolni kell azzal, hogy a kispolgári ideológia birtokállománya belátható időn belül lényeges változást nem fog szenvedni.

További tényező a kispolgári tömegekbe beidegződött vallásos felfogás, amely szemben áll a marxizmus által vallott ateista irányzattal és a vallásos tömegekben ébren tartja a kispolgári meggyőződést.

Most vegyük sorra azokat a problémákat, amelyek úgy politikai, mint gazdasági téren sürgetően követelik a szocialista nemzeti egységet. Ezek között talán legelső és legjelentősebb a békés egymás mellett éléssel kapcsolatban felmerülő problémák.

Minden kispolgár bízik abban, hogy győzni fog a békés egymás mellett élés elve, a szocialista és a kapitalista világ közötti korlátok lazulni fognak, az elszigetelődés enyhülni fog. Ez magával hozza a különböző társadalmi és gazdasági rendszerben élők közötti gyakoribb érintkezést, szorosabb kapcsolatokat, úgy egyéni, mint társadalmi téren.

A szocialista és a kapitalista világ között a súlypont a békés gazdasági versenyre helyeződik át, ami a termelésben eredményeket, ez pedig gazdasági erőfeszítéseket követel. A szocialista termelés fölénye csak akkor tud kibontakozni, ha a kispolgárság is szívvel-lélekkel az új termelési rend mellé áll és azt magáénak érzi.

A másik sürgető probléma a mezőgazdaság termelése, amelynek a szocialista átszervezése mérhetetlenül sok problémát vetett fel. A napi gondoktól és problémáktól eltekintve a mezőgazdasági termelésnél nagyobb távlatban két irányzat, illetve két elmélet között kell választani. Az egyik mindennél fontosabbnak tartja a befektetést és úgy látja, ha elegendő gépről, műtrágyáról tud az ország gondoskodni, másodrendű tényező a parasztságnak a termeléshez való hozzáállása. A másik elmélet szerint a parasztságnak az új termelési renchez való viszonyulása legalább olyan fontos, ha nem fontosabb, mint a gépi és egyéb befektetés.

Dönteni kell, hogy melyik irányzat legyen elfogadva és milyen mértékig. Nagy tétek, milliárdok forognak kockán: az ország kenyere, dolgozóink jóléte, az iparunknak gazdasági alátámasztása, talán a szocializmus jövője.

Tömeglélektanilag sem egyszerű a kérdés. A mezőgazdaság szocialista átszervezése következtében annak a jelei mutatkoznak, hogy a parasztság, mint osztály megszűnik. Parasztnak senki sem lesz, parasztnak csak születni lehet. Parasztnak pedig nincs föld nélkül. A földtől elszakadt százazrek már ma sem érzik magukat egészen parasztnak, de még ipari munkásnak sem. Ki lehet-e számítani előre az életformáját veszített milliós tömeg útját? Merre fog vezetni ez az út és milyen cél alakul ki előtűt? A parasztságnak a városokba való áramlása és nehezen kialakuló új életformája nagyon komoly mementőt jelent.

A harmadik életbevágó probléma, amely a szocialista nemzeti egységet sürgeti, a béke problémája. Megőrizni a békét, elkerülni a háborút, elkerülni a nukleáris fegyverek használatát. Nincsen olyan kispolgár, aki szívvel-lélekkel ne állna ebben a kérdésben a Szovjetunió mellett és ne utasítaná el a legmerekvebben a minden kispolgár előtt érthetetlen és értelmetlen kínai álláspontot.

De nekünk közelebbi súlyos problémánk is van. Nyugat felől újból felrémlik a kelet felé irányuló germán imperializmus fenyegető veszedelme, amit csak tetéz az, hogy Ausztria időnként a Habsburg restauráció izalmában él. Mindez nem megnyugtató a magyarság szempontjából.

Minden kispolgárnak leghőbb kívánsága, hogy Kelet-Európa atommentes övezet legyen, és mindannyian magunkénak érezzük a lengyelek Rapacki-tervét, amely ezt szorgalmazza.

A nyugati imperializmus előre tolt hadállásából a germánság három, nagyjából egyforma társadalmi és gazdasági rendszerű országgal érintkezik. Ez Lengyelország, Magyarország és Jugoszlávia. Ez a három ország a Keleti tengertől az Adriáig terjedvén, a szocialista tömb természetes korridorja nyugat felé. A nyugat felől jövő kapitalista behatás ennek a három országnak kell majd felfognia a békés együttélés idején is. Mindhárom ország korábban mezőgazdasági ország volt, és most fejlődik ipari országgá. Mindhárom országban többségben van a kispolgári beállítottságú népesség, de mindegyikben a Kommunista Párt vezetése alatt építi a szocializmust. Önként adódik ennek a három országnak a szorosabb kapcsolata védelmi és a nyugat felől jövő támadó behatások ellen. A történelmi helyzetből adódik, hogy létrejöjjon a Varsó-Budapest-Belgrád tengely, Közép-Európa atommentes övezetének keleti oldala.

E felsorolt indokok elég nyomósan bizonyítják, hogy nagy szükség van a nemzeti egységre. De mi ennek az útja?

A kispolgárság az új társadalmi berendezkedésünket nem egyöntetűen ítéli meg. Jólesően állapítja meg a bekövetkezett konszolidációt, a törvényesség uralmát, a mind nagyobb méretekben kibontakozó építkezéseket, az emelkedő életszínvonalat. Látja azonban azt is, hogy tévedések, hibák is jelentős számban fordulnak elő. Naponta jelennek meg ezekről cikkek a pesti lapokban, a vidéki sajtóban pedig még sokkal több.

Érdemes elgondolkozni azon, hogy ezek a hibák, hiányosságok nem azért fordulnak-e elő ilyen nagy számban, mert gazdasági életünkben hiányzik a kispolgárságnak az a bizonyos, sokszor lebecsült kicsinyes, de a részletekig menő, mindenre ügyelő gondossága. A marxista párt által készített és nagy távlatokat felölölő tervek megvalósításánál hiányzik a kispolgárságnak mindenre ügyelő szeme.

Bizony a kispolgárságot, mint tényezőt, kihagyták a népgazdasági rendszer tervezéséből és a kiépítésre való felügyeletből. De nemcsak kihagyták, hanem le is nézik, és ezt állandóan hangoztatják is, amint ezt Szirmai előadása és a többi ideológus cikkei mutatják. A kispolgársággal való szocialista egységet Szirmai az „eszmei harc” útján képzeli el. Egy harc hozhat győzelmet, hozhat vereséget, csak egyet nem: békét és egységet.

„A szocializmus építésének eredményei nagy vereséget mértek a polgári és kispolgári eszmevilágra” írja Szirmai. Ez sem helytálló, mert a marxizmus-leninizmus tanításai a szűk kispolgári gondolkodásra mértek csapásokat és ettől a szűk látókörtől szabadították meg a kispolgárságot. A marxista tanításon a kispolgárság egyedei ugyan átnevelődtek szocialista kispolgárrá, de eszmeviláguk, beidegződöttségük nemcsak a régi maradt, de most már tudatossá vált bennük, hogy ők kispolgárok és az is akarnak maradni.

Az öntudatot, a látókört éppen a Népszabadság nevelte bele a kispolgári tömegekbe, amidőn állandóan hírt adott a világ minden részében a szabadságért, az önállóságért folyó küzdelmekről. Így megismerte a világ kis és nagy országaiban folyó élet politikai harcokat, az ellenzéki pártoknak a programját, a hatalmon lévő kisebbségek ellen folytatott politikai harc taktikáját. Jó iskola volt ez részére, sokat tanult belőle és ma már ezen keresztül alkotja meg véleményét, amit nehéz befolyásolni. Nem érti meg a nagy szavakat, a hősi pátozsról iránt nincs érzéke. A létért folytatott ádáz küzdelem a realitások iránt tette fogékonyra, de megérti a józan, okos szót.

18 év múlt el a felszabadulás óta és ez az idő elegendő volt ahhoz, hogy a magyar kispolgárság is nagykorúvá váljék. Ezt a körülményt figyelembe kellene venni mindenkinek, aki a kispolgárságról, vagy kispolgárságnak beszél.

Nem csoda hát, ha a Népszabadságnak a kispolgárságról megjelent cikkeit az érdekeltek vegyes érzelmekkel olvassák. Szirmai cikkéhez hasonló modorban írtak erről a témáról a többi ideológusok is. (Rózsa László „A valóság romantikája” , Gedő András „A harcos marxizmus tudományos igazsága.”) Divat lett minden ideológiai cikkben egy oldalvágást is tenni a kispolgárság felé.

El lehet rajta gondolkozni, hogy vajon milyen célt szolgálnak ezek a cikkek, és milyen eredményt várnak tőlük? Íróik elhiszik, hogy ezek a cikkek a marxizmus felé fogják terelni a kispolgárságot? Nem gondolnak arra, hogy éppen ellenkező eredményt hoznak, eltávolítják a marxista ideológiától, és ideológiai falat emelnek a marxisták és a kispolgárok közé?

Rényi Péter már jobban ismeri, és sokkal komolyabban veszi a kispolgárság problémáját, amikor a Népszabadságban „Népfrontpolitika és pártszerűség” cím alatt (1962. II. 11.) többek között a következőket írja: „Nincs naivabb és megbukottabb elgondolás, mint az, hogy a mi hibáink korrigálása önmagában elegendő arra, hogy minden kispolgár öntudatos szocialistává váljék. Ez a korrekció, ha még oly elégedhetetlen is, de csak egy feltétel a sok közül. Mint ahogy az sem igaz, hogy a népi demokrácia politikai tábora csak úgy, automatikusan, önmagától erősödik majd, hogy „csupán a tényektől kényszerítve” talál majd mindenki a helyes útra, ahogy azt legutóbb az egyik irodalmi folyóiratban fejtegették .”

Azonban Rényi Péter sem tud mást ajánlani a kispolgári beállítottság ellen, mint az, amit Szirmai: harcolni, harcolni . De hát van erre idő, mód, és lehetőség? A párt tagjainak egyéb dolguk van, mint a kispolgári tömegek tagjainak egyenként való meggyőzése. De ha semmi más dolguk nem lenne, eredményre vezetne ez a nagy tömegekkel szemben? Gondoljunk a vidékre, a parasztság hatalmas tömegeire, azok évszázados beidegződöttségére, hagyományaira. (Erre választ kap, aki elolvassa a Baranya megyei Pártbizottság titkárnak a Népszabadság okt. 10-i számában írt cikkét .)

A kispolgárság problémája megoldásra vár és a megoldást számtalan tényező sürgeti. Ha egyszer vannak kispolgári beállítottságú tömegek, akiknek a marxista gondolkodásra való közeli átnevelésére az elmúlt 18 esztendő tanulsága szerint remény sincsen, akkor ezt a körülményt tudomásul kell venni és a szocialista nemzeti egységet a kispolgársággal, mint tényezővel kell létrehozni. Megfontolás tárgyává kell azonban tenni, hogy az a hang, az a tónus, amely kicsendül Szirmainak és a többi ideológusnak a cikkeiből, alkalmas-e a szocialista nemzeti egység létrehozására.

Augusztus közepén a Népszabadságban egy filmkritika jelent meg, amely egyes filmművészekről a következőket mondja: vannak akik „... a legszívesebben leváltanák a népet. Csak hogy a népet nem lehet leváltani, a demokratikus művész számára a nép szellemisége, kultúrája, ízlése - akár jó, akár rossz - elemi adottság, alap és kiinduló pont.” Ami igaz a filmben, az igaz a társadalmi és gazdasági élet más területein is. Azt hiszem, hogy ebben a filmkritikában mutatott irány az, ami el tudja vezetni a szocialista kispolgárt a szocialista nemzeti egységhez.

Csorba János

Budapest, 1963. október 14.

(dr. Csorba János)

Bp. VI. Lenin krt. 86.

Elküldve:

Kádár János miniszterelnök

Kállai Gyula miniszterelnök-helyettes

Rényi Péter Népszabadság szerkesztője részére

1964. május hó 10. napján

Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes

Németh Károly Központi Bizottság titkára részére

Jelzet: MNL OL XIX-A-2-ft 20. d. - Géppel írt tisztázata.

6.

Csorba János „hozzászólása” Fehér Lajos A szocialista mezőgazdaságért című könyvében és Németh Károly A szocialista mezőgazdaság fejlesztésének feladatai című előadásában lefektetett irányelvekhez

Hozzászólás Fehér Lajos: „A szocialista mezőgazdaságért” c. könyvében és Németh Károly „A szocialista mezőgazdaság fejlesztésének feladatai” c. előadásában lefektetett irányelvekhez.

A világpolitikai helyzet arra figyelmeztet bennünket, hogy mezőgazdaságunk helyzetét reális szempontok alapján vegyük vizsgálat alá, és a termelés irányát ennek megfelelően határozzuk meg. A gazdasági verseny a tőkés és a szocialista tömb között bármikor kitörhet egy, a mainál sokkal kíméletlenebb formában, amikor a szocialista gazdasági rendszer ellen folytatandó ideológiai harcot a tőkés országok gazdasági formában igyekeznek megvívni. Bennünket közvetlenül egy ilyen gazdasági háborúban a német imperializmus gazdasági és szellemi beáramlása fenyeget, amelyet a magyar tömegeknek a németiséggel való sok száz éves kapcsolata és nyugati műveltsége folytán nem lehet lekicsinyelni.

Nem bizonyos, hogy a nyugatról, közvetlenül pedig Németország felől jövő gazdasági és szellemi offenzíva ellen a magyarság a mai, aránylag védettebb pozícióiból tud védekezni. Egy ilyen helyzetben a paraszt tömegeknek az állásfoglalása döntő lehet. Már pedig mindenki tudja, hogy a paraszt tömegek a legkevesebb megértéssel vannak a marxista ideológia és a marxista gazdasági berendezkedésekkel szemben.

A gazdasági versenyben legfontosabb szerepe szocialista iparunknak lesz. Ha azonban a mezőgazdaság továbbra is elszívja az ipartól azokat a milliárdokat, amelyek az ipar versenyképességének növelésére lehetne fordítani, és amelyekre ott nagy szükség volna, viszont a mezőgazdaság az általa kapott milliárdokat nem tudja megfelelően hasznosítani és nemzetgazdaságunk alátámasztására használni - amint hogy ez a tapasztalat nem csak nálunk, de a szocialista tömbhöz tartozó többi népgazdaságokban is - könnyen felkészületlenül találhat bennünket a nyugat felől jövő gazdasági és ideológiai offenzíva.

Nem lehet figyelmen kívül hagyni a kínai propaganda hatását sem, mert az megoszthatja az egyes országokban a kommunista pártok egységét. Ennek a hatása akkor is jelentkezik fog az egyes pártok munkájában, ha a szakadás közvetlen jelei nem mutatkoznak. Különösen érezhető lesz ez a mezőgazdaságban, amelyet a kommunista pártok sem nálunk, sem pedig a környező szocialista országokban megfelelő, hozzáértő káderekkel ellátni nem tudtak.

Végül a reális szemlélet megköveteli, hogy a mezőgazdaság problémáit ne csak a marxista tanítás szemüvegén keresztül nézzük, hanem - a véleményem szerint döntő többséget képező - kispolgári beállítottságú paraszt tömegek szemszögéből is. Ebből a nézőpontból teszem meg a hozzászólásomat Fehér Lajos és Németh Károly által megjelölt irányzathoz és módszerekhez.

Fehér Lajos beszédeinek könyv alakban megjelent gyűjteményében a magyar mezőgazdaság kollektív átszervezésének ideológiáját adja. Beszédeinek időpontja meghatározza ennek az átszervezésnek egyes szakaszait és lefekteti a szocialista termelésnél követendő irányelveket. Reálisan állapítja meg az átszervezéssel kapcsolatban felmerült problémákat és keresi a nehézségek megoldását. Azonban csak a színtómákat állapítja meg és kitér azok okainak feltárására elöl.

A könyv 15. oldalán - 1957. május 20. - a következő megállapításokat teszi: „1955-ben a nemzeti jövedelem 38,6%-át, az export 38,4%-át a mezőgazdaság adta. Az ország lakosságának mintegy 44,2%-át a mezőgazdaság foglalkoztatta. A mezőgazdasági lakosság sűrűsége a legelsők között van Európában.” (km² 108 [fő]).

Erről a pontról indult el országunk mezőgazdasága a szocialista átszervezés útjára. Ebből kiindulva kell vizsgálni, hogy milyen eszközöket bocsátott az ország ipara az átszervezés rendelkezésére és ez az átszervezés a kiinduló ponthoz képest milyen eredményeket hozott.

A mezőgazdaság átszervezése keretében 1959 és 1962 között 26 milliárd Ft került mezőgazdasági beruházásra, az 1963. évben pedig 10 milliárd Ft. (Adatok és tények MSZMP kiadása 1963.) Ehhez hozzászámítandó 1949 és 1959 között ugyancsak a mezőgazdaság - állami gazdaságok és Tsz-ek - szervezésére befektetett 18 milliárd Ft. Közvetett beruházásokra (közigazgatási kiadások, az ipar eredménytelen kísérleti beruházásai, korszerűtlen gyártmányai) az előző 10 évre 2 milliárdot, az utóbbi 5 évre 4 milliárdot lehet számítani (saját becslés), így a mezőgazdaságba történt összes beruházás mintegy 60 milliárd Ft-ra tehető.

Az említett beruházások ellenére mezőgazdaságunk köztudomásúan nehéz helyzetben van. Nem hozta meg azt az eredményt, amelyet az átszervezéstől és ekkora beruházástól joggal lehetett volna elvárni. Véleményem szerint ennek az az oka, hogy Fehér Lajos könyvében az ország mezőgazdaságának helyesen megállapított nagyságrendi csoportosításából - mint kiindulási alappól - helytelen következtetések lettek levonva.

A helyes megállapítások a következők:

Fehér Lajos könyvében (10-13. oldal) a mezőgazdasági lakosságot és a mezőgazdasági termőterületeket 4 kategóriába sorolja.

Az első a nincstelen szegényparaszti réteg. Ezek egy része a mezőgazdasággal kapcsolatos üzemekben (gépállomások, erdészet) üzemi munkásokká váltak, mintegy 160 ezer fő pedig az állami gazdaságokban nyert állandó foglalkoztatást. Ezek tehát nem tartoznak a szövetkezeti dolgozók közé.

Az agrárproletárok megmaradó része a termelőszövetkezetekbe lépett, ahol - Fehér Lajos szerint - a szövetkezetek szilárd gerincét és a Párt fő politikai támaszát képezik. Ebbe a kategóriába tartozók önállóan soha nem gazdálkodtak, a múltban mint napszámosok, vagy mint uradalmi cselédek dolgoztak. Nem volt módjuk és lehetőségük arra, hogy valaha is önálló gazdasági tényezők lehessenek.

Második kategóriaként a 3 holdon aluli törpebirtokosokat, mint félproletárokat jelöli meg. Ezeknek a száma 1955-ben 668 ezer volt. Megállapítása szerint a parasztságnak ez a legnagyobb rétege. Földjükön hiányos felszereléssel nagyon alacsony színvonalon termeltek. Ezeket Fehér Lajos így könyveli el, hogy alacsony jövedelmük és reménytelen helyzetük miatt a szocialista termelési rendszernek öszinté hívévé fognak válni, bár gondolkodásmódjuk, vágyaik, törekvéseik még ma is inkább paraszti jellegűek.

A harmadik kategóriának a 4-8 holdas kisparasztokat tekinti, akiknek száma meghaladja a negyedmilliót. Szerinte a Pártnak és a szocialista államnak többet kell foglalkoznia a parasztságnak ezzel a rétegével. Megfelelő felvilágosítás mellett ez a réteg is meggyőződéses tagjaivá fog válni Fehér Lajos szerint a szövetkezeti termelésnek, miután alacsony a jövedelme és könnyen kerül válságba.

Negyedik rétegnek a 8 holdon felüli középparasztokat sorolja fel, akik az ország szántóterületének 1957-ben is egyharmadát birtokolták, az egyéni parasztföldeknek pedig majdnem felét. Ezeknek számát 300 ezerre teszi. Ez a réteg adta a legtöbb gabonát, húst, tejet, zsírt az országnak. Szerinte nincs igaza azoknak, akik kedvüket veszve lemondottak a középparaszti megnyerésére irányuló erőfeszítésről. Szerinte türelemmel és megfelelő agitációval, a nagyüzem, a szövetkezetek fölényének gyakorlati bizonyításával, a jobb gazdálkodással és az övénel magasabb életszínvonal biztosításával meg lehet győzni arról, hogy a szövetkezeti út a helyesebb. Ezen kívül olyan viszonyokat kell teremteni a szövetkezetekben, hogy a tagság, főleg a belépett középparaszti is érezze: valóban saját maga a gazdája a szövetkezetnek.

Ezeket Fehér Lajos 1957. május 20-án az MSZMP politikai akadémiáján mondta el és ebben a beszédeben megjelölte a magyar mezőgazdaság átszervezésének az útját. Két év múlva az itt megjelölt irányelv alapján kezdődött meg a mezőgazdaság szocialista átszervezése.

Fehér Lajosnak ezek a feltételezései nem voltak megalapozottak és ez a magyarázata, hogy az általa feltételezett irányelvek mind mai napig nem váltották be a hozzá fűzött reményeket. Mindenekelőtt ingatlan tulajdonnal rendelkező, kis egzisztenciával áll szemben, akik sajátjukként birtokolták az ország szántóföldjének döntő többségét. Ha pedig ezekhez hozzászámítjuk a mintegy 50 ezerre tehető kulákokat is, és egy családot 3 tagnak számítunk 3750 ezer paraszttal állott szemben Fehér Lajosnak az ideológiai elképzelése, amely mellett teljes meggyőződéssel csak az egészen nincstelen agrárproletárság állott, amelynek száma alig egyhatedes része volt a földtulajdonnal bíró parasztságnak.

De téves volt Fehér Lajosnak a másik és harmadik kategóriába tartozók életkörülményeire vonatkozó feltételezése is. Nem felelt meg így a valóságnak, hogy a 660 ezer 3 holdon aluli kisparaszti család mind nyomorúságos körülmények között élt. Ebbe a kategóriába tartoznak ugyanis a szántóföldi kertészek, és pedig a paprikatermelők, a hagymakertészek, a dinnyekertészek, a káposzta- és paradicsomtermelők, a konyhakerti magvakat termelők, általában tehát a konyha kertészek, a gyümölcs- és szőlőtermelők. Ezek 1-2 kat. hold földön is kiegyensúlyozott, jól jövedelmező, önálló egzisztenciát tudtak teremteni, és a jövedelmük megfelelt egy ipari szakmunkás jövedelmének. Nem hiszem, hogy tévednék, ha ezeknek a számat ebben a kategóriában 250 ezerre teszem.

A harmadik kategóriából, vagyis a 3-8 kat. hold tulajdonnal bíró 250 ezer családból legalább 150 ezret számolhatunk azok közé, akik ugyancsak kiegyensúlyozott jövedelemmel bírtak és keresetük több éves átlagban ugyancsak megfelelt egy jó szakmunkás jövedelmének. Nem téveszthet meg bennünket az a körülmény, hogy mind az előbbi, mind az utóbbi kategóriában élőknek az életszínvonala sokkal alacsonyabb volt, mint egy ipari szakmunkásé. Ezek ugyanis jövedelmük egy részét arra tartalékolták, hogy földet tudjanak vásárolni.

Ebbe a két kategóriába tartozó 400 ezer jól kereső, önálló kisparaszti egzisztenciához kell hozzászámítani a 300 ezer középparaszti és így a mezőgazdaságban 700 ezer jól kereső önálló egzisztenciájú parasztagazdaság volt. Az ország mezőgazdasági termelése és a mezőgazdaságnak a nemzeti jövedelemben való magas részesedése ennek a 700 ezer paraszti egzisztenciájának a munkáján nyugodott 1957-ben, amikor Fehér Lajos elmondta ezt a beszédét. Ehhez kell még számítanunk az 50 ezer kulák gazdaságot, összesen tehát 750 ezer önálló parasztagazdaságot. Ebbe a kategóriába tartozó népességet családtagokkal együtt tehát 2250 ezerre lehet tenni. Ennyi önálló egzisztenciával, önálló éleformával és önálló vagyonnal bíró egyéni érintett a mezőgazdaság szocialista átszervezése. Ennyi embernek ígérte Fehér Lajos azt, hogy a szocialista mezőgazdaságban a korábbiánál magasabb életszínvonalú, kiegyensúlyozottabb, szebb életet fog találni.

Érdemes megnézni, hogy ezek a paraszti családok az ő szemükkel nézve, mit vesztek a szocialista átszervezéssel, azon kívül, hogy elvesztették független életformájukat, szabad önálló egzisztenciájukat. Egy 10 holdas jó közepes földdel bíró paraszttal veszem alapul földjében, felszerelésében, jószágállományában a beszéd elmondásakor lévő értékeit. Egy kat. hold átlagos jó földnek az értéke Makón, Hódmezővásárhelyen és nyilván több más paraszti városban 1 vagon búza körül volt. Egy 10 holdas parasztagazdaságban tehát a föld értéke 10 vagon búza. A tanyai lakóház és a gazdasági épületek értéke legalább 5 vagon búzát, szarvasmarha, ló és egyéb állatállomány értéke, valamint a gazdasági felszerelés értéke együttesen további 3-4 vagon búzát képvisel. Az alapul vett 10 kat. holdas jól berendezett paraszti gazdaság értéke 15-20 vagon búza értékét jelentette a családnak. Ezt az értéket sokszor egy élet munkájával szerezték meg, egy részét pedig talán a szülők szerezték ugyancsak nehéz munkával és ők örökölték. Ez a vagyonuk az ő szemükben elveszett. Érthető tehát, hogy idegenkedéssel viselkedtek a termelőszövetkezeti termelési forma iránt. Jó részük nem is lépett be, vagy csak az asszony lépett be, a férfi pedig elment az iparba segédmunkásnak. Akik pedig mégis beléptek a termelőszövetkezetbe, azoknak a jövedelme - 3 évi átlagot számítva - a közösből nem volt nagyobb, mint egy ipari

segédmunkás keresetének a fele. A termelőszövetkezetekben a jobban jövedelmező beosztásokat (traktorosok, állatgondozók, brigádfelvezetők) inkább az agrárproletárok foglalták el és a régi földtulajdonosok, mint gyalogmunkások tudtak csak dolgozni.

Ezt alátámasztja Németh Károly is az előadásában, amikor megállapítja, hogy 1961-ben és nyilván 1962-ben is országos átlagban egy dolgozó tagra a közösből 675,- Ft jutott havonta, míg az 1963. évben 891,- Ft. Miután ez átlagjövedelem volt és benne van a magasabb jövedelmű kategóriáknak a magasabb jövedelme is, 1961-ben és 1962-ben egy gyalogmunkásnak a jövedelmét 600,- 1963. évben 800,- Ft-ra lehet tenni. Ehhez ugyan még hozzájárul a háztájiból származó jövedelem, amely folytonosan csökkenő tendenciát mutat. Az a paraszt ember, akinek korábban saját földje volt, önálló egzisztenciája, önálló gazdasága, érthető, hogy mindennap összehasonlította helyzetét a korábbival és teljesen kilátástalannak érezte jövőjét. A paraszti munkától elsősorban a fiatalság menekült, de nem lépett be, vagy kivált a korábbi középparasztok és önálló egzisztenciával bíró kisparasztok jelentős része is. Ennek a következménye lett, hogy a Tsz-ekben asszonyok és idős emberek maradtak a gyalogmunkára.

1963. szeptember egyik első napján a kék autóbussznak a Csepel Autógyár mögött lévő végállomásán volt dolgom. Az autógyár mögött széles betonút vezet, s ez a betonút a város lakott részének a határa. Ezen kívül már rosszul munkált földek terültek el, a meleg betonúton pedig a napsütésben a Kolorádó bogarak szárai mászkáltak. Már korábban is olvastam a lapokban, hogy a Pest-környéki, emlékezetem szerint ráckevei Tsz-ek sehogyan sem mennek. A földek gyengén vannak művelve és nincs ember, aki dolgozzon, mert a munkabíró férfiak az iparba mennek dolgozni.

Akkor elgondolkoztam azon, hogy a milliós város körül elterülő földeknek az volna a feladatuk, hogy a nagyvárost élelmezzék, és ne kelljen sokkal távolabbról hozni az élelmet, ami adminisztrációt, szállítási eszközök lekötését vonja maga után. Ebből azt a feltételezést kell levonni, hogy a föld, mint munkaeszköz, értéket alig jelent akkor, ha az a közösség tulajdonában van. Nehéz a paraszti munka, bizonytalan a föld termése és az embereknek ez a munkaeszköz nem jelent értéket, otthagyják és a sokkal biztosabb iparba mennek dolgozni.

Ezt a problémát veti fel a Népszabadság 1964. április 22-i számának „Senki sem felelős” című cikke. Elmondja, hogy a Papkeszi Tsz-ben nagyon kevés a dolgozó tag, mert 15 km-es körzetben legalább 10 gyár, üzem, bánya csábítja az embereket, biztos ipari keresettel, magasabb családi pótlékkal, táppénzzel és várható nagyobb összegű nyugdíjjal, 8 órás munkaidővel.

A kollektív mezőgazdasági termelés ideológusainak egy része szerint másodrendű kérdés a tömegeknek a munkához való hozzáállása, mert ha megfelelő összeget tudnak befektetni, tehát van elég gép és műtrágya, akkor a szocialista termelés kifogástalan lesz. Végeredményben tehát a mezőgazdasági termelés pénzzel a szocializmusban talpra állítható.

Hogy ez a felfogás nem helytálló, két jellemző esetet kívánok megemlíteni. Az egyik a Népszabadság 1963. november hó 28-i számában Türkevéről, az első szocialista városról megjelent riport, amely elmondja, hogy a 30 000 kat. holdas határt 3 tsz tartja birtokában. A tsz-eknek van sok erőgépük, bőven volt befektetés, mégis 75 millió Ft rövid- és hosszúlejáratú hitel terheli őket, tehát átlagban kat. holdanként 2500,- Ft tagoknak [!] a jövedelme a közösből évi 8-10 ezer forintra tehető. Hiába kapott tehát bőven hitelt, ajándékot gépekben és pénzben, mégsem megy a termelés.

A másik a csehszlovák népgazdaságnak a helyzete. A Népszabadság 1964. január 17-i számában cikket közöl az egyik csehszlovák szaklapból, amely megállapítja, hogy a nehézipar hiába fedezte a mezőgazdaság deficitjét, a mezőgazdasági termelés nagymértvű csökkenése nagy zavarokat okozott a csehszlovák népgazdaságban. Pedig Csehszlovákiában a nehézipar talán a legmegalapozottabb a szocialista országok között és a mezőgazdaság jelentősége az iparhoz viszonyítva - az NDK kivételével - a legkisebb.

Ezek a példák azt mutatják, hogy csak pénzzel és beruházással nem lehet megoldani a szocialista mezőgazdasági termelést. Ehhez kell a paraszti tömegek ösztinte hozzáállása. Ezt a problémát pedig megnehezíti és bonyolulttá teszi földrajzi fekvésünk. Tőlünk nyugatra Ausztriában és Nyugat-Németországban a termőföld a parasztság kezében van, a föld termelési eredménye egyike a legmagasabbnak az egész világon és a parasztság részére magas életszínvonalat biztosít.

Lengyelország is építi a szocializmust, és ott a föld magántulajdonban van. Ugyanez a helyzet Jugoszláviában is. A szocializmust tehát úgy is lehet építeni, hogy a föld magántulajdonban marad. Hazánkban sok a napsütés, így éghajlatunk különösen alkalmas volna vetőmagvak, apró magvak termelésére. Ez megfelelően szervezve talán a legmagasabb jövedelmet hozza, viszont nagyon munkaigényes. Egy százas népsűrűségű országban a mezőgazdaság csak akkor tud megfelelő életszínvonalat biztosítani a lakosáknak, ha munkaigényes termékeket állít elő. A búzatermelés alacsony jövedelmet hoz, a kukorica már megfelelő belterjes állattenyésztéssel együtt magasabb jövedelmet biztosít. Azt látjuk azonban, hogy a belterjes állattenyésztésnek az előfeltételeit nem tudjuk ma még biztosítani sem felszereléssel, sem emberrel. Állattenyésztésünk visszaesett és javarésze a háztáji gazdaságokra terelődött át.

A nagyüzemi gazdálkodáshoz az előfeltételeket: istállókat, gépeket, szállítóeszközöket, műtrágyát stb. máról holnapra előteremteni nem tudjuk. De nem tudjuk előteremteni a szakképzett, vezetésre alkalmas egyéneket sem. A régi időben a nagybirtoknál az volt a tapasztalat, hogy a gazdasági főiskoláról kikerült egyéneknek 10 évi gyakorlatra volt szükségük, mire elfogadható szakemberekké váltak. Hogy milyen rosszul áll mezőgazdaságunk a szakképzett vezetők tekintetében, újból rámutatok a korábban említett „Senki sem felelős” c. cikkre, valamint az előző napon megjelent cikkre: „A harmadik stáció”. Az előbbi esetben 5000 kat. hold földet bíztak egy hozzá nem értő emberre azzal, hogy majd közben megtanulja a vezetést. A másik cikk is azt bizonyítja, hogy nem lehet egyik napról a másikra alkalmas vezetőket találni. Nem lehet ugyanis az ország ilyen nagy értékeit hozzá nem értő emberekre bízni. Pedig nyilvánvaló, hogy hasonló esetek nemcsak szórányosan fordulnak elő, hanem - véleményem szerint - az általános helyzetet szemlélteti.

Fehér Lajos könyvének nagy hiányossága, hogy sehol sem foglalkozik mezőgazdasági termelésünk rezsijével, sem azzal, hogy mennyi a ráfordítás és országosan mennyi az önköltség. Mennyibe kerül az államnak az óriási géppark üzemeltetése, mekkora az elhasználódás?

Ha ma a kat. holdankénti átlagtermés magasabb is, mint volt a kisparaszti termelés esetében, sehol sincs kielemezve, hogy ez a terméstöbblet mennyibe kerül az országnak. Véleményem szerint a paraszti termelésnek az önköltsége alig egyharmada lehetett a mai termelés önköltségének. Mezőgazdaságunk eljutott addig a pontig, ahol már a termelés problémáit a maguk realitásában kell nézni és ezeket a problémákat nem lehet elintézni egy-egy szép mondással, mint egyik mezőgazdasági szakírónk a Népszabadságban: „A szocializmus magasatos eszméje költözött a falusi házakba.”

Nem lehet állandóan a nagyüzemi termelés fölényére hivatkozni, amikor a nyugat-európai országok, de különösen az osztrák és nyugatnémet mezőgazdaság adatai azt bizonyítják, hogy a kisparaszti termelés versenyképes a nagyüzemi termeléssel. A világ traktorállományának összehasonlításánál kitűnik pl., hogy 1959-ben az egy traktorra jutó szántóterület az NSZK-ban 11 ha, Ausztriában 17 ha volt. 1961-ben pedig az NSZK-ban 9 ha-ra, Ausztriában 13 ha-ra jutott egy traktor. Ezzel a szédületes fejlődéssel nehéz lesz nekünk lépést tartani, miután nálunk 1959-ben 139 ha, 1961-ben pedig még mindig 127 ha szántóföld jutott egy traktorra. Nem hagyható figyelmen kívül az a kérdés sem, hogy mennyi ideig üzemképes egy traktor a nyugati államokban és mennyi ideig nálunk.

Az emberek gondolkodása, felfogása, beállítottsága a mezőgazdasági termelésben éppen olyan tényező, mint a gép és azt is realitásnak kell venni. Mindezek figyelembevételével mellett lehet csak dönteni a mezőgazdasági termelés jövőbeni irányáról.

Ennek az alapelvek figyelmen kívül hagyása miatt volt téves hazánkban a mezőgazdaság szocialista átszervezésénél az amerikai mezőgazdaság nagyüzemi termelését irányadóknak tekinteni. Az Egyesült Államokban ugyanis egészen más volt a mezőgazdasági termelés történelmi fejlődése, mások voltak az adottságok és más az embertípus is. A föld ott nem volt érték és a mezőgazdasági üzem megszervezésénél nem a föld, hanem a befektetett tőke és a tőkés egyénisége volt a döntő tényező a múltban is és ma is. Ezek a nagyüzemek a tőkére és a yenki embertípusra vannak szabva, tehát tipikusan amerikai viszonyokra. Így ez a termelési mód tipikusan amerikai, amelyet lehet ócsárolni, lehet dicsérni, lehet tőle tanulni, csak egyet nem lehet: leutánozni.

A magyar mezőgazdaság történelmi fejlődése azonos úton haladt, mint Ausztriában, Németországban, Franciaországban, Dániában, Hollandiában, tehát mint Nyugat-Európában. Ezekben az országokban a föld nem egyszerűen a termelés eszköze volt, mint az Egyesült Államokban, hanem érték, vagyon és a társadalmi tekintély alapja. A fejlődés folyamán a nagybirtokok - éppen úgy, mint nálunk - lemorzsolódtak és helyükbe életerős kisgazdaságok léptek. Ezek váltak az utolsó évtizedekben modern, gépésített kisgazdaságokká, amelyek mindenben versenyképesek a nagyüzemekkel, természetlaguk csaknem kétszerese a mi szocialista üzemekink természetlagainak. Még fejlettebbek ezeknél a holland és dán kisparaszti termelési egyesülések, amelyek viszonylag nem nagy területeken folytatnak közös gazdálkodást. Ez annak a következménye, hogy Nyugat-Európában az ember és a föld kapcsolata közvetlen. A föld döntő többségében kis emberek birtokában van, részben, mint önálló kisparaszti gazdaság részben, mint magánjogi szövetkezet.

Magyarországon 1959-ben a szocialista átszervezésnél hiányoztak a nagyüzemi gazdálkodásra való áttérés előfeltételei. A gépek, épületek hiánya részben pótlásra került, mind ezeit nem sikerült azonban nagyüzemeink élére megfelelő vezetésre alkalmas szakembereket állítani. Nem lehet az ország földjével hosszú ideig kísérletezni abban a formában, hogy munkásokból vagy agrárproletárokból menetközben képezzünk ki több ezer holdas gazdaságok részére vezetőket.

Ezek a vezetők nem kapnak kellő támogatást a múltban önállóan gazdálkodó középparasztságtól, akik pedig jól látják a mezőgazdasági termelésben elkövetett hibákat. Mindezt közömbösen nézik, mert a tsz-ek mai szervezetében csupán munkásoknak érzik magukat, akiknek hozzá nem értő emberek parancsolnak. Mindig arra az időre gondolnak, amikor önálló gazdálkodók voltak, és mai helyzetükbe nem tudnak belenyugodni abban az aránylag ritka esetben sem, amikor a közösből származó jövedelmük aránylag magas, mert a jövedelem nem kárpótolja elveszített önállóságukat, vagyonukat, kiegyensúlyozott, biztos egzisztenciájukat.

Ezek azt igazolják, hogy Fehér Lajos könyvében, valamint Németh Károly előadásában megjelölt átszervezési irányelvek nem váltak be, nem tudták mozgósítani a parasztság tömegeit a szocialista termelés érdekében és semmi garancia nincs arra, hogy a parasztság ezt az irányzatot a jövőben magáévá fogja tenni.

A jövőben követendő termelési irányzat megállapításához szükségesnek tartom, hogy a Párt saját szakembereivel gondosan vizsgálta meg, hogy a mezőgazdaságba beruházott 60 milliárd forintból mennyi a még működő, illetőleg termelő beruházás és milyen azok jövedelmezősége. Saját szakembereivel állapítsa meg a Párt azt is, hogy az évenkénti beruházásra tervezett mintegy 10 milliárd forint befektetéséből milyen jövedelmezőség remélhető. Ezeket a megállapításokat a szakemberek a legnagyobb realitások alapján tegyék meg, figyelembe véve az elmúlt 5 év tapasztalatait, mind nálunk, mind a többi szocialista államok mezőgazdaságában. Igyekezzenek kideríteni, hogy a nagy befektetések ellenére mi okozza a szocialista tömb országokban a mezőgazdasági termelés csökkenő irányzatát és a kapitalista országokból az élelmiszer behozatalának emelkedését.

Ennek a vizsgálatnak a megállapításai valószínűleg alá fogják támasztani a fentebb elmondottakat, amely szerint Fehér Lajos könyvében és Németh Károly előadásában megállapított termelési irányelvek nem célravezetők. Meg kell tehát állapítani azt az új irányt a mezőgazdasági termelésben, amely alapján remény lehet arra, hogy a mezőgazdasági termelés lendületet vesz, és komoly eredményeket hoz.

Mezőgazdasági termelésünk jövőbeni irányánál természetesen tudomásul kell vennünk, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése megtörtént, és visszamenni az egyéni kisparcellán való gazdálkodásra nem lehet. Ezt figyelembe véve is meg lehet találni azonban a mezőgazdasági termelés fejlesztésének egy, a magyar parasztság beállítottságának a mainál jobban megfelelő formáját.

A termelőszövetkezeteknek olyan belső konstrukciót kell adni, hogy a magyar parasztság a termelőszövetkezeteket és ezen belül a termelőszövetkezetek földjét a magáénak érezze, a föld művelését önként vállalja és ugyanúgy művelje, mint a sajátját. Ezt attól a 700 ezer, korábban önállóan gazdálkodó kisparaszti gazdaságok tulajdonosaitól lehet elvárni, akikről a 4. oldal 2. bekezdésében beszéltem, mert ezek és csak ezek értenek a gazdálkodáshoz, továbbá az 50 000 kulák gazdaság még meglévő tulajdonosaitól, akik értettek a nagyobb területeken folyó gazdálkodás megszervezéséhez, és ebben kellő gyakorlatuk is volt. A kisparasztkok egy része ugyan ma is termelőszövetkezeti tag, de távol tartja magát a vezetéstől, a szervezéstől, részben azért, mert nem tud együttműködni az agrárproletár vezetőkkel, részben korábbi vagyonának és életformájának elvesztése felett érzett sértődöttsége miatt, részben pedig azért, mert túlhaladja látókörét a több ezer holdas területeken folyó termelés. Elsősorban ezeket kellene a termelés érdekében az új belső konstrukció segítségével mozgósítani, továbbá visszahozni a mezőgazdasági termeléshez azokat, akik kiváltak a mezőgazdaságból és más népgazdasági ágban helyezkedtek el.

Véleményem szerint a mezőgazdaság átszervezésének eddigi irányelvei szerint az évenkénti magas beruházás a jövőben sem hozhat lényeges eredményt. Mint a múltban beruházott 60 milliárd jelentős része hiábavaló áldozat volt, úgy a jövőben tervezett 10 milliárdok sem hoznak majd kielégítő eredményt a mezőgazdasági termelésben. A parasztság passzív magatartásán a Pártnak a mezőgazdaság fejlesztésére vonatkozó törekvése meghiúsulhat. Az iparnál viszont az évi 10 milliárdok elvonása súlyos következményekkel járhat, mert versenyképessége nem fejlődhet megfelelő ütemben és az egész Nyugat-Európában óriási tempóban fejlődő iparral szemben nem fogja bírni a versenyt. Akadályozná ez az ipari munkásság reálbéreinek kívánatos emelkedését, ami viszont az ipari munka termelékenységére is visszahat.

Véleményem szerint abban az esetben, ha szocialista formában ugyan, de a parasztság újból saját kezébe venné a mezőgazdasági termelést, rövid időn belül lehetséges lenne arra, hogy a mezőgazdaság saját lábára álljon, és nem lenne szüksége az iparnak akkora támogatására, mint amekkora most elő van irányozva.

Az eddig általánosságban elmondottak főképp negatívumokat tartalmaztak, és nem konkretizált szervezési módszereket. A konkrét intézkedések kidolgozásához azonban mind a hazai, mind a külföldi viszonyok alaposabb tanulmányozására lenne szükség.

Budapest, 1964. május hó 8. napján.

(dr. Csorba János)

Bp. VI. Lenin körút 86.

Elküldve:

Kádár János miniszterelnök

Kállai Gyula miniszterelnök-helyettes

Fehér Lajos miniszterelnök-helyettes

Németh Károly Központi Bizottság titkára

Rényi Péter Népszabadság szerkesztője

Részére

Jelzet: MNL OL XIX-A-2-tt 20. d. - Géppel írt tisztázat, Csorba János saját kezű aláírásával.

7.

Kádár János levele Csorba Jánoshoz

D. n.

Dr. Csorba János ügyvéd úrnak

Budapest

VI. Lenin krt. 86.

Megkaptam a telefonüzenetet, s a javaslatot személyes találkozásunkra. Nagyon sajnálom, de más irányú elfoglaltságom miatt most nem tudok időt szakítani a személyes beszélgetésre. Mivel az üzenetből én nem tudom megállapítani, hogy miről, milyen sürgősségű ügyről van szó, azt kérem, légy szíves vagy írásban közölni velem, amit szóban kívántál előadni, vagy - ha ez így egyszerűbb - felkeresni a Miniszterelnökségen személyi titkáromat, Várkonyi Péter elvtársat. (Postai cím: V. Kossuth Lajos tér 1-3. Miniszterelnökség, Várkonyi Péter. Telefon: 124-147.) A levélre küldendő választ is fenti címre kérem.

Tisztelettel:

(Kádár János)

8.

Csorba János levele Kádár Jánoshoz

1965. június 24.

Kádár János miniszterelnök úrnak

Budapest

Miniszterelnök Úr!

Nyers Rezső 4 héttel ezelőtt hosszabb nyilatkozatban vázolta az ország gazdasági mechanizmusának reformját előkészítő széleskörű munkát, amelyet a tudósok és szakemberek százai végeznek .

Külön aktualitást ad ennek az a körülmény, hogy a környező szocialista országok - Románia, Csehszlovákia, az NDK - ugyancsak új utakat keresnek gazdasági problémáik megoldására.

Ennek olvasása után gondoltam arra, hogy egy kötetlen beszélgetés keretében fejtssem ki azon véleményemet, hogy az új gazdasági mechanizmus nem lehet lényegesen jobb a jelenleginél, ha a tudósok és szakemberek érinteni nem fogják azt a két tényezőt, amely szerint a mai gazdasági problémáink gyökerét képezi: a tömegek beállítottságát és a mezőgazdasági termelés mai szerkezetét.

A parasztság döntő többsége, a városi lakosság jelentős része kispolgári beállítottságú és így csak olyan gazdasági rendszer tud eredményesen működni, amely ezt a körülményt figyelembe veszi. Ez nálunk az emberek jelentős részének alaptermészete, amelyet a határos nyugati országokban lévő magas kispolgári életszínvonal igazolni látszik, erősít és táplál.

A mezőgazdaságunk pedig a mai szerkezete mellett csak úgy tud termelni, ha az ipar nagy összegekkel segíti, és a rezsijét fedezi. A folyó gazdasági évben véleményem szerint ez az összeg meg fogja haladni a 20 milliárdot. Nem várható, hogy ez a helyzet a közeljövőben lényegesen javulni fog, az elvont összegek pedig lassítják az ipar fejlődését, befolyásolják versenyképességét. Amíg a mezőgazdaság nem áll meg a saját lábán és a nemzeti jövedelem mérlegében nem képez újból aktív tételt, addig népgazdaságunk helyzetében lényeges javulás nem várható.

Erről a két problémáról szeretnék Veled beszélgetni. Az a meggyőződésem, hogy szocialista gazdasági rendszerünkön belül meg lehet találni a gazdasági mechanizmusnak azt a formáját, amelynek segítségével a kispolgári és paraszti tömegeknek ma még passzívan viselkedő részét aktív közreműködésre lehet serkenteni. A tudósok és szakemberek ezt a feladatot azonban csak akkor tudják megoldani, ha erre megfelelő elvi irányítást kapnának.

Bár ezek elsősorban gazdasági problémák lehetnek azonban politikai vonatkozásaik is és emiatt ezekről Veled tudnék beszélni. Elképzelhetőnek tartom ugyanis, hogy kettőnk megbeszélése és az általam feltárt szempontok és lehetőségek mérlegelése után közelebb lehetne jutni egy célszerű elvi megoldáshoz.

Beszélgetésünket azért gondoltam időszerűnek, mert a természeti viszonyok és az időjárás mostohasága a gazdasági életünk teherbírását erősen próbára fogja tenni, a kiszámíthatatlan világpolitikai helyzet pedig az esetleges hiányok pótlását teheti problematikusá.

A feltornyosuló problémák leküzdéséhez társadalmunk különbözőrétegeinek az eddiginél szorosabb összefogására és aktívabb együttműködésére lenne szükség. Ezeknek kialakításában örömmel lennék segítségedre.

Szívélyes leveledet és érdeklődésedet megköszönve,

Budapest, 1965. június 24.

Öszinte tisztelettel üdvözlő:

(dr. Csorba János)

Bp. VI. Lenin krt. 86.

MNL OL XIX-A-2-tt 21. d. - Eredeti, géppel írt, aláírt levél.

9.

Nagy László levele Csorba Jánoshoz

1965. július 6.

Budapest

Tisztelt Ügyvéd Úr!

A gazdasági mechanizmus reformjával kapcsolatos levelet Kádár János és Kállai Gyula elvtársak megkapták, és tudomásul vették. A miniszterelnök elvtárs az Ön idevonatkozó elképzeléseinek meghallgatására egy későbbi időpontban visszatér.

Budapest, 1965. július 6.

Üdvözléssel:

(Nagy László)

MNL OL XIX-A-2-tt 21. d. - Másolat Nagy László kézzel írt szignójával.

Címkék:

[Független Kisgazdapárt](#) ^[2]

[FKGP](#) ^[3]

[Kádár János](#) ^[4]

[Varsói Szerződés](#) ^[5]

[Rákosi](#) ^[6]

[Hazafias Népfront](#) ^[7]

[MSZMP](#) ^[8]

[SZKP](#) ^[9]

[ENSZ](#) ^[10]

[Vatikán](#) ^[11]

[Szociáldemokrata Párt](#) ^[12]

Kiadás: 13. évfolyam (2013) 5. szám

Forrás webcím: https://www.archivnet.hu/politika/kezdemenyazes_a_kisgazdapart_ujjaelesztesere.html

Hivatkozások

[1] https://www.archivnet.hu/politika/kezdemenyazes_a_kisgazdapart_ujjaelesztesere.html

[2] <https://www.archivnet.hu/cimkek/fuggetlen-kisgazdapart>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/fkgp>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/kadar-janos>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/varsoi-szerzodes>

[6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/rakosi>

[7] <https://www.archivnet.hu/cimkek/hazafias-nepfront>

[8] <https://www.archivnet.hu/cimkek/mszmp>

[9] <https://www.archivnet.hu/cimkek/szkp>

[10] <https://www.archivnet.hu/cimkek/ensz>

[11] <https://www.archivnet.hu/cimkek/vatikan>

[12] <https://www.archivnet.hu/cimkek/szocialdemokrata-part>